

קהל ה'

מבט מאיר ומעמיק על מצוות הקהל

אחי ורעי,

מנהיגי חינוך יקרים מאד!

בהתרגשות גדולה אנו עומדים לפני סיום שנת השמיטה.

בזמן שבית המקדש היה קיים, דווקא בסיומה של שנה בה התרכזו בני ישראל בלימוד תורה, כשהם פנויים מטרדות החיים, כשהם מלאים אמונה בקב"ה, לאחר שכל אחד הפקיר את שדותיו והתחושה של שוויון בין כל בני האדם הייתה בשיאה - היה העם כולו עולה לירושלים לקיים את מצוות הקהל. נשים גברים וטף, עלו לרגל לשמוע את המלך קורא בתורה. החוויה הייתה אדירה ומיוחדת, כשכולם מגיעים לספוג תורה בחוויה של עם ישראל כולו. ואמנם הרמב"ם ביטא זאת בצורה המרוממת ביותר - חוזרים למעמד הר סיני! פעם בשבע שנים, במוצאי שנת השמיטה בחג הסוכות, חוזר היהודי לחוויה ולהשראה של מעמד הר סיני. הוא מגיע מוכן, אחרי שנה של הכנה, אחרי ארבעים הימים שמר"ח אלול ועד יום כיפור. מתוך הטהרה הוא מקיים את מצוות שמחת החג - ומכאן אפשר להמשיך ולעלות בסולם העולה בית א-ל. כך כתב האברבנאל: "ובבוא כל ישראל להראות את פני ה' יהיו דבקים בו, ואז ישמעו את התורה ככוונה רצויה וילמדו ליראה..."

טעמים רבים נאמרו למשמעות מצוות הקהל:

התורה "מתייקרת" - כך כתב בעל ספר החינוך: "לפי שכל עיקרן של ישראל היא התורה.. מה הקיבוץ הרב הזה שנתקבצו יחד כולנו? ותהיה התשובה, לשמוע דברי התורה שהיא כל עיקרנו ותפארתנו".

התורה "מתחדשת" - כך כתב ה"שפת אמת": "שהיה מתגלה להם מחדש אור התורה כפי מה שהיה צריך להם אז, כי מציון תצא תורה". לצד לימוד התורה: "כי הם חיינו ואורך ימינו", בהקהל בירושלים התגלה מחדש אור התורה!

תשובת רבים - כך כתב הכלי יקר: "שהקהל יש בו צורך גדול אל התשובה, כי על ידי שהם מקוהלים, יהיו אגודה אחת ויטו שכם אחד לשוב אל ה' ". תשובה כללית, של רבים המרגישים מחויבים זה לזה ואוהבים זה את זה, אפשרית דווקא כשעם ישראל מתקהל במקדש.

חוזרים לתקופת המדבר - והתורה היא התנאי לאחדות האומה - כך כתב הרש"ר הירש: "החג מאחד את האומה כולה בזיכרון אותם הימים, שבהם לא החקלאות והעסק כי אם הסדר המופלא שלו ית' קיים את כולם, על נשיהם ועל טפם, בתוככי המדבר, כשענני הכבוד הגנו עליהם... והוא מנהיגם... לקרוא מתוך תורה זו לפני כל העם שנתקהל, למען יוצהר תמיד מחדש עם ראשיתה של כל תקופת חקלאות ועסק, כי הדרך אל ה' - רק בדרך תורתו היא, כי הברית עם ה' - הברית עם תורתו היא, כי התורה היא התנאי לאחדות האומה ולישועתו ית'..."

מתחזקים ביראת שמים ואומרים שוב "נעשה ונשמע" - כך כתב הרד"צ הופמן: "על ידי זה שכל העם ביחד ישמעו את פרשיות התורה העיקריות המשרישות יראת שמים בלבם, יחזרו להתבונן במה שקיבלו על עצמם בסניי "נעשה ונשמע", וכולם ישימו דבר זה ללבם. נמצא שקריאה זאת הייתה לה מטרה דומה לקריאתו של המלך יאשיהו (מלכים ב, כג) וקריאתו של עזרא (נחמיה ח)".

וכמוכן ה"יחד" של כל בית ישראל, נשים גברים וטף. "והטף למה מביאינן? כדי לתת שכר למביאינהן". את החוויה הגדולה של ברית, את התחושה של היות כל פרט חלק מאומה גדולה סביב התורה סופגים כולם, הרב הגדול, היהודי הפשוט, האישה והטף שבעגלה.

ננסה ללמוד את המצווה היקרה והמיוחדת הזו. מתוך החיבור האישי שלנו נתפלל להדביק את תלמידינו והוריהם. נלך בדרכו של האדר"ת, רבה של ירושלים, שקרא לחדש את מצוות של הקהל בקיום מעמד 'זכר להקהל'.

ננסה לצד הלימוד, לחזור לתהלוכה של כל משפחת החמ"ד לכותל המערבי, כפי שנהגו לראשונה בשנת השמיטה תש"ה. נחזק את ה"יחד" של בית ישראל כולו, סביב התורה הקדושה.

וה' יאיר דרכנו,

אברהם

מדור תנ"ך

מבוא

מצוות הקהל מופיעה בפרשת וילך, לקראת סוף ספר דברים (ל"א, י-ג). ננסה, תוך כדי קריאת הפסוקים, לשים לב לרכיבים השונים הקיימים במצווה זו.

א. עיון בפסוקים

בשלב ראשון, ננסה לפרק את הרכיבים השונים הקיימים במצווה זו:

(י) וַיֵּצֵא מֹשֶׁה אוֹתָם לֵאמֹר, **מִקֵּץ שִׁבְעֵי שָׁנִים, בְּמַעַד שְׁנֵי הַשָּׁמָיִם, בְּחַג הַסְּפֹת:**

(יא) **בְּבוֹא כָל יִשְׂרָאֵל לִרְאוֹת אֶת פְּנֵי ה' אֶל-לֵהִי בְּמָקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר, תִּקְרָא אֶת הַתּוֹרָה הַזֹּאת, נֶגֶד כָּל יִשְׂרָאֵל בְּאָזְנֵיהֶם:**

(יב) **הִקְהֵל אֶת הָעָם, הָאֲנָשִׁים וְהַנְּשִׁים וְהַטָּף, וְגִרָה אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיהָ, לִמְעַן יִשְׁמְעוּ וְלִמְעַן יִלְמְדוּ וַיִּרְאוּ אֶת ה' אֶל-לֵהִיכֶם, וְשָׁמְרוּ לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל דְּבַרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת:**

(יג) **וּבְנִיֵהֶם אֲשֶׁר לֹא יָדְעוּ, יִשְׁמְעוּ וְלִמְדוּ, לִירְאֶה אֶת ה' אֶל-לֵהִיכֶם, כָּל הַיָּמִים אֲשֶׁר אַתֶּם חַיִּים עַל הָאָדָמָה, אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים אֶת הַיַּרְדֵּן שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ:**

אם כן, לפרשייה זו מבנה מופתי - התורה מפרטת את פרטי הרקע למעמד (מקום, זמן), תוכן המעמד (נוכחים, והפעילות המתרחשת) ואף כותבת מפורשות מהי מטרת המעמד.

מורים ומורות יקרים!

שלום רב,

מצוות הקהל היא מצווה מיוחדת שכל עם ישראל מצווה לקיימה באופן אישי. אנו שמחים להגיש לכם את חוברת "הקהל" המיועדת להעמקה בנושא בהיבט בינתחומי של ארבעה מקצועות.

במדור תנ"ך - באמצעות עיון בפסוקים.

במדור תושבע"פ - באמצעות הרחבת פרטי הלכות.

במדור מחשבת ישראל - באמצעות העמקה בהיבטים השונים של המצווה.

במדור היסטוריה - הרחבת הרקע ההיסטורי להתפתחות מעמד 'זכר להקהל'.

אנו מבקשים וממליצים לעיין בהיבטים המגוונים של המצווה ולהעמיק בהם בעזרת מערכי השיעור המופיעים בסוף החוברת.

שנזכה "לשמוע דבריה של תורה", כדברי ספר החינוך, מתוך שמחה ומתוך תפילה שנזכה לחזות בשוב ה' ציון ברחמים.

בברכת אחדות ושלום,

הרב ד"ר יוחאי רודיק

מפמ"ר מחשבת ישראל

יו"ר ועדת השמיטה

הרב אלי טרגין

כותב ועורך החוברת

מרכז הלכה והוראה

תוכן העניינים

מדור תנ"ך.....3

מדור תושבע"פ.....11

מדור מחשבת ישראל.....17

מדור היסטוריה.....23

מערכי שיעור.....29

ב. מקבילות - השוואה למעמד הר סיני

כעת ניעזר ברכיבים שהזכרנו, לטובת השוואה בין פסוקי הקהל לפסוקי מעמד הר סיני. השוואה זו תסייע לנו להעמיק בהבנת עניינו של מעמד הקהל:

מטרת המעמד

מעמד הקהל	מעמד הר סיני
<p>...לְמַעַן יִשְׁמְעוּ וְלִמְעַן יִלְמְדוּ וַיֵּרְאוּ אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם וְשָׁמְרוּ לַעֲשׂוֹת אֵת כָּל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת:</p> <p>וּבְנֵיהֶם אֲשֶׁר לֹא יָדְעוּ יִשְׁמְעוּ וְלִמְדוּ לַיִּרְאָה אֵת ה' אֱלֹהֵיכֶם כָּל הַיָּמִים אֲשֶׁר אַתֶּם חַיִּים עַל הָאָדָמָה...</p> <p>(דברים ל"א, יב- יג)</p>	<p>וּבַעֲבוּר תִּהְיֶה יִרְאָתוֹ עַל פְּנֵיכֶם לְכָל־יְמֵי תַחֲטָאוּ:</p> <p>(שמות כ', יז)</p> <p>אֲשֶׁר יִלְמְדוּן לַיִּרְאָה אֶת־יְיָ כֹּל הַיָּמִים אֲשֶׁר הֵם חַיִּים עַל הָאָדָמָה וְאֵת בְּנֵיהֶם יִלְמְדוּן:</p> <p>(דברים ד', י)</p> <p>מִי יִתֵּן וְהָיָה לְבַבְכֶם זֶה לָהֶם לַיִּרְאָה אֶת־יְיָ וְלִשְׁמֹר אֵת כָּל מִצְוֹתַי כָּל הַיָּמִים לְמַעַן יִיטַב לָהֶם וְלְבְנֵיהֶם לְעַלְמֵ:</p> <p>(דברים ה', כו)</p>

מניתוח הפסוקים עולה דמיון מדהים עד רמת הפרטים, בנוגע למטרת שני המעמדות. מטרת המעמדות היא ליצור תחושת יראה (שתתורגם גם לשמירת מצוות) שתישאר לאורך זמן ממושך ותשפיע גם על הילדים.

המשתתפים

הקהל	מעמד הר סיני	לשון כינוסם
הקהל את העם..	הקהל לי את העם..	
(דברים ל"א, יב)	(דברים ד', י)	
הקהל את העם, האנשים והנשים והטף, וגרף אשור בשעריה..	ויצא משה את העם לקראת הא-להים מן המחנה, ויתיצבו בתחתית ההר:	נוכחים - כל ישראל
(שם)	(שמות י"ט, יז)	

מטרת המעמד

ההתרחשות במעמד

המשתתפים

מקום

זמן

כעת נעמיק יותר בחמישה רכיבים אלו:

המלבי"ם (דברים ל', י-יא) מסביר כיצד מטרת המעמד, יצירת התרשמות נפשית עזה של יראת ה', המופיעה בסוף הפרשייה (הרכיב האחרון), מהווה את היסוד והבסיס לפרטי שאר ארבעת הרכיבים:

מבאר הדברים שבשבילם **תפעול הקריאה עד שתהיה נקבעת בלב השומעים.**

א. **שהקריאה הזאת היא אחת לשבע שנים וטבע האדם להתעורר מדבר שהוא בא לזמן רחוק.**

ב. **'במעד שנת השמטה בחג הסכות'. העת המוכשרת שתפעל בהם השמיעה, מפני ששנת השמטה היתה שבת הארץ לה' שידעו כי לה' הארץ, והארץ היא ג"כ קדש, וגם לא התעסקו כל השנה בעבודת האדמה, ועסקו בתורה, ואף שכלתה השמטה בראש השנה, אבל היה ראש השנה ויום הכיפורים ועסקו בסוכה ובד' מינים.**

ג. **'בבוא כל ישראל לראות את פני ה' א-להיך'. וה' בוחן לבות, וכל אחד מקשט לבבו נכח ה'.**

ד. **'במקום אשר יבחר'. והמקום הזה שבו בחר ה' יעורר היראה כמו שאמר יעקב, 'מה נורא המקום הזה'.**

ה. **'תקרא', גם הקורא, שהוא המלך שבו בחר ה' מכל שבטי ישראל, ודבריו יעשו רושם בלבבות השומעים.**

ו. **'את התורה הזאת'. הדברים בעצמן המה אמרות ה' אמרות טהורות ויורדים אל הלב.**

ז. **'נגד כל ישראל באזניהם'. הקבוץ הגדול הזה יפעל ג"כ הרבה על לב השומע.**

כיוון שהמטרה היא להשאיר רושם עז על המשתתפים, יש דגש על המרכיבים השונים של המסגרת המסייעים ביצירת הרושם הזה.

1 רכיבים מסוימים בנויים מכמה יסודות. לדוגמא, רכיב הזמן בנוי משלושה יסודות - אחת לשבע שנים, במוצאי שנת השמיטה, בחג הסוכות.

מתן תורה התקיים בהר סיני, מקום עליו ירד ה' והשרה את שכינתו, דבר המתבטא באש ועשן - "והר סיני עשן כולו מפני אשר ירד עליו ה'... ומשה ניגש אל הערפל אשר שם הא-להים" (שמות י"ט, יח; כ', יח).

ניתן בהחלט לראות בכך דמיון רב למעמד הקהל שאמור להתקיים "במקום אשר יבחר", מקום המקדש, מקום השראת השכינה הקבוע של הקב"ה. וגם בו תיאורים לא מעטים של אש ועשן (שמות מ', לח; ישעיה ו', ד; דברי הימים ב ה', יג, ועוד).

הקהל כשיחזור של מתן תורה

לאחר שראינו שיש הקבלה ברורה בין שני האירועים, נצעד צעד נוסף לאור דברי הרמב"ם בתארו את מעמד הקהל (הלכות חגיגה פ"ג ה"ו):

וגרים שאינן מכירין, חייבין להכין לבם ולהקשיב אזנם לשמוע באימה ויראה וגילה ברעדה, כיום שניתנה בו בסיני. אפילו חכמים גדולים שיודעים כל התורה כולה, חייבין לשמוע בכוונה גדולה יתרה, ומי שאינו יכול לשמוע, מכוין לבו לקריאה זו, שלא קבעה הכתוב אלא לחזק דת האמת, ויראה עצמו כאילו עתה נצטוו בה ומפי הגבורה שומעה, שהמלך שליח הוא להשמיע דברי הא-ל.

הרמב"ם רואה במעמד הקהל שחזור של מתן תורה. ממילא, הדמיון המוחלט ברכיבים השונים של שני האירועים מקבל כאן משמעות חדשה ועמוקה אף יותר, וכפי שהיטיב לתאר זאת הרב מאיר גרוזמן (על המועדים, עמ' 81):

כדי להבין את מצוות הקהל נראה שצריך לראות במצווה זו מעין חזרה, או מוטב לומר תזכורת למעמד הר סיני. הקב"ה רוצה לשמר בלב העם לדורי דורות את המחזה הכביר וההיסטורי של מעמד זה, את המסר שהועבר בו לעם, ואת יראת ה', שנתהוותה ממנו. כדי לאפשר שמעמד מעין זה יחזור על עצמו יש ליצור תנאים דומים, טכסים זהים, ואולי גם התגלות חדשה. רק במציאותם של אלה תתאפשר חזרה אמיתית למעמד ההוא. אך מכיוון שדברים אלו מסיבות מובנות אינם בנמצא, שהרי לא יעלה על הדעת שבכל דור יתגלה ה' מחדש בקולות ובברקים, בענן כבד, בעשן, בקול שופר ובעיקר באש, לפיכך נצטוונו על מצוות הקהל זו שבאה כאמור להזכיר את המעמד הגדול ההוא ולתת לו מודעות מחודשת. בקיצור, לקיים בצורה מעשית כלשהי את הצו: "רק השמר לך ושמור נפשך פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך, והודעתם לבניך ולבני בניך יום אשר עמדת לפני ה' א-להיך בחורב".

אין הרבה אירועים שבהם הקב"ה מבקש להקהיל יחדיו את כל עם ישראל, נער וזקן, טף ונשים. ואם פרט זה לא היה מספיק בכדי לחבר בין האירועים, הרי שהעובדה שהתורה מכנה את מתן תורה "יום הקהל" (דברים ט', י; י', ד; י"ח, טז), לא משאירה הרבה מקום לספק.

ההתרחשות במעמד

במעמד הר סיני, לב האירוע מתואר בידי משה במילים הבאות (דברים ד', יב-יג):

וַיְדַבֵּר ה' אֲלֵיכֶם מִתּוֹךְ הָאֵשׁ... וַיַּגֵּד לְכֶם אֶת בְּרִיתוֹ אֲשֶׁר צָוָה אֶתְכֶם לַעֲשׂוֹת, עֲשׂוֹת הַדְּבָרִים...

אם כן, ישנם שני מרכיבים:

א. דיבור מפי ה'.

ב. תוכן הדיבור - עשרת הדיברות.

במעמד הקהל, לב הטקס הוא גם בקריאת התורה בפני העם - "תִּקְרָא אֶת הַתּוֹרָה הַזֹּאת".

אמנם שני דברים נעלמים מתוך פשט הפסוקים:

א. התוכן - מה נכלל בתיאור "התורה הזאת"? האם קוראים את כל התורה כולה?

ב. מי הקורא?

בשאלות אלו נרחיב במדור תורה שבעל פה, כעת נציין שחז"ל הבהירו שהקורא הינו המלך, ונביא את דברי הרמב"ם (חגיגה פ"ג ה"ו) המסבירים זאת בכך "שהמלך שליח הוא להשמיע דברי הא-ל".

אם במעמד הר סיני הקב"ה בכבודו ועצמו פתח בדברים אלינו, במעמד הקהל הקב"ה מבקש משליחו, המלך, להשמיע את דבריו לעם.²

הזמן

אם כן, בשלושה מתוך חמישה רכיבים מצאנו הקבלה ברורה בין מתן תורה למעמד הקהל, ומה בנוגע לשני הרכיבים הנוספים - זמן ומקום?

כאן ההקבלה אינה מפורשת בפשטי המקראות, אך גם כאן נמצא שישנה הקבלה יפה:

מתן תורה מתקיים שבעה שבועות לאחר יציאת מצרים, ואילו מעמד הקהל "מקץ שבע שנים".

² כידוע, גם בהר סיני, הקב"ה רק פתח ובהמשך שליחו, משה, המשיך לדבר.

ג. מיקום הפרשייה

לאחר שהעמקנו בתוכן הפרשייה ובהקבלתה למעמד הר סיני, נוכל להבין את מיקומה של הפרשייה בשני היבטים: בהקשר המצומצם יותר של הפרק, ובהקשר הרחב יותר בנוגע למיקום הפרשייה ביחס לשאר המצוות.

בהקשר של הפרק (פרק ל"א), זהו הפרק שבו משה חותם את פרק הנהגתו ופועל להמשך דרכו גם לאחר מותו.

כך מעביר משה את שרביט ההנהגה הלאה ליהושע:

(א) וַיִּלְךָ מֹשֶׁה, וַיְדַבֵּר אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל:

(ב) וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם, בֶּן מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה אָנֹכִי הַיּוֹם, לֹא אוֹכֵל עוֹד לֶצֶאֱתָת וְלָבוֹא, וְהָ אָמַר אֱלֹהֵי לֹא תַעֲבֹר אֶת הַיַּרְדֵּן הַזֶּה:

(ז) וַיִּקְרָא מֹשֶׁה לַיהוֹשֻׁעַ וַיֹּאמֶר אֵלָיו לְעֵינַי כֹּל יִשְׂרָאֵל, חֲזַק וְאַמֵץ, כִּי אֲתָה תָבוֹא אֶת הָעָם הַזֶּה אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לְאַבְרָם לְתַת לָהֶם, וְאַתָּה תִּנְחָלְנָה אוֹתָם:

את שרביט הוראת התורה הוא מעביר לכהנים (בכתיבת התורה כולה ובמסירתה אליהם):

(ט) וַיִּכְתֹּב מֹשֶׁה אֶת הַתּוֹרָה הַזֹּאת, וַיִּתְּנָהּ אֶל הַכֹּהֲנִים בְּנֵי לֵוִי הַנִּשְׁטָאִים אֶת אַרְוֹן בְּרִית ה' וְאֶל כָּל זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל:

ואז מגיעים שני ציוויים: פרשת הקהל ומצוות כתיבת ספר תורה:

(יט) וְעַתָּה כְּתֹבוּ לָכֶם אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת, וְלַמָּדָה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, שְׂיִמָּה בְּפִיהֶם, לְמַעַן תִּהְיֶה לִי הַשִּׁירָה הַזֹּאת לְעֵד בְּבְנֵי יִשְׂרָאֵל:

אמנם בפשט הפסוק (רש"י ועוד) "השירה" מתייחסת לשירת האזינו בלבד, אך חז"ל (סנהדרין כא): פירשו ש"השירה" היא כל התורה כולה, ולמדו מכאן שיש מצווה על כל אחד ואחד לכתוב ספר תורה לעצמו (ספר החינוך מצווה תרי"ג).³

מה עניינם של שני ציוויים אלו בסיום חייו של משה? האם הם מתקשרים לנושא הפרק - העברת שרביט ההנהגה?

ראינו לאורך כל הפרק שמטרת מעמד הקהל היא יצירת רושם יראת ה' שלא יישכח. מהמשך הפסוקים עולה שזו גם מטרתה של מצוות כתיבת ספר תורה:

(כ) כִּי אֲבִיאֲנֹו אֶל הָאָדָמָה... זָבַת חֶלֶב וְדָבַשׁ, וְאָכַל וְשָׂבַע וְדָשַׁן, וּפְנָה אֶל אֱלֹהִים אַחֲרָיִם וְעָבְדוּם, וְנִאֲצוּנֵי, וְהִפְרָ אֶת בְּרִיתִי:

(כא) וְהָיָה כִּי תִמְצָאֲנָ אוֹתוֹ רְעוֹת רַבּוֹת וְצָרוֹת, וְעָנְתָה הַשִּׁירָה הַזֹּאת לְפָנָיו לְעֵד, כִּי לֹא תִשְׁכַּח מִפִּי זִרְעוֹ, כִּי יִדְעִתִּי אֶת יְצָרוֹ אֲשֶׁר הוּא עֲשָׂה הַיּוֹם בְּטָרָם אֲבִיאֲנֹו אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי:

מהפסוקים עולה דבר שלא היה מפורש בפרשיית הקהל. המניע מאחורי שתי מצוות אלו הוא חשש גדול של שכחת ה' שתרחש כתוצאה מכניסת העם לארץ ישראל. כניסה לארץ זבת חלב ודבש יכולה להוביל לשקיעה בחומריות ("ואכל ושבע ודשן") ולשכחת הקב"ה. שתי מצוות אלו נועדו למנוע מצב זה של הידרדרות רוחנית וליצור מציאות של זיכרון של הקב"ה ומצוותיו ("כי לא תשכח"; "למען ישמעו ולמדו ליראה את ה'..."). אם כן, משה רבנו לא רק מעביר את האחריות ליהושע ולכהנים, אלא אף מדריך מבחינה חינוכית למה לצפות מהעם בכניסה לארץ. תהיה הידרדרות רוחנית, ולכך יש להקדים תרופה למכה ולחשוב כיצד לחקוק בזיכרון את הקב"ה ותורתו.

כהמשך להבנה זו, הרואה בשתי המצוות כמצוות הבאות בצוותא, ולהן מטרה אחת, מדגיש השל"ה בפירושו על התורה (שם, תורה אור, אות ב') כיצד כל אחת מהן משלימה את חברתה:

ישראל גוי אחד בארץ, נתעטרו בענין אחד בשני פנים, דהיינו בכלל ובפרט. אחד בכלל, שכולם הם כאיש אחד ונקראים נפש אחת... שני, כל אחד מישראל הוא אחד המיוחד בפני עצמו...

ועל זה הענין באו אלו שתי המצוות. אחת מצוות הקהל, יהיו כולם ביחד אנשים ונשים וטף, לשמוע התורה, כי כולם נפש אחת. אחר כך בא הציווי על כל יחיד ויחיד שיכתוב ספר תורה לעצמו.

אם כן, המצוות הללו מובילות לזכירת ה', הן בהיבט האישי (כתיבת ספר תורה על ידי כל אחד בביתו) והן במגרש הציבורי ("הקהל את העם").

חתימת התורה

מיוחדות שתי מצוות אלו בכך שלא רק שהן חותמות את מסעו של משה כמנהיג, אלא הן חותמות את המצוות בתורה בכלל. מצוות הקהל הינה מצווה תרי"ב, ומצוות כתיבת ספר תורה היא מצווה תרי"ג.

בהקשר הזה נביא את דברי הרב יהודה שביב (ספר הקהל עמ' 42):

ויפה הוצבו שתי המצוות הללו בחתימתה של התורה, שכן עניינן המשותף: התורה כולה... עניין אחד לשתי המצוות והוא: חזרה למעמד מתן תורה וקבלה מחודשת של התורה, כמו גם חידוש הברית.

3 הרא"ש (תחילת הלכות ספר תורה) ביאר שמטרת כתיבת ספר התורה היא ללמוד בו, וממילא בזמננו שספר התורה מונח בהיכל ואילו הלימוד הוא מתוך ספרים מודפסים, הרי שהמצווה מתקיימת בקניית ספרי קודש.

מדור תורה שבעל פה

מבוא

הרמב"ם כתב את הלכות הקהל בספר הקרבנות, במסגרת הלכות חגיגה (פרק ג). להלן נעיין במספר אמירות ייחודיות בדברי הרמב"ם. סידרנו את הדברים ע"פ הרכיבים שהוזכרו בפרק הקודם: הזמן, המתרחש במעמד, המשתתפים במעמד. לאחר כל אמירה של הרמב"ם הוספנו ביאור והסבר.⁴

מצוות עשה להקהיל כל ישראל, אנשים ונשים וטף בכל מוצאי שמיטה בעלותם לרגל...

אימתי היו קורין? במוצאי יום טוב הראשון של חג הסוכות שהוא תחילת ימי חולו של מועד של שנה שמינית...

וכל ישראל העולים לחג מתקבצין..

(הלכות א, ג, ד)

מהניסוחים הללו של הרמב"ם עולה שמצוות הקהל היא חלק ממצוות העליה לרגל והרחבה שלה אחת לשבע שנים בחג הסוכות. כך גם עולה מהעובדה שהרמב"ם החליט לשבץ את הלכות הקהל בהלכות חגיגה. בהלכות חגיגה שלושה פרקים, בשני הפרקים הראשונים עסק הרמב"ם בהלכות הקשורות לעליה לרגל למקדש, בפסח, בשבועות ובסוכות, ובפרק השלישי כתב הרמב"ם את הלכות הקהל. אמנם יש הבדל משמעותי בין העליות. בעת העליה בשלושת הרגלים רק הזכרים מצווים לעלות, ואילו לשם קיום מצוות הקהל הכל מצווים לעלות, גם הנשים, הטף והגרים (הלכה ב). מעגל השמיטה מרכז ומכנס במקדש את כל ישראל - האנשים, הנשים והטף, לקראת מעגל שמיטה חדש, כשהתוכן הוא לימוד תורה בהמון.

חיוב הקהל בזמן הזה: כיוון שהמצווה תלויה בהימצאות בית המקדש, כיום אין חיוב לקיים את מעמד ההקהל מן התורה. במדור היסטוריה נרחיב על מעמד 'זכר להקהל'.

4 בדברי תנאים ואמוראים יש עיסוק מועט בפרטי מצוות הקהל. המקורות המרכזיים הם: משנה סוטה ז, ח; תוספתא סוטה (ליברמן) ז, יג-יז; גמרא ירושלמי סוטה ז, ז-ח; ירושלמי חגיגה א, א; גמרא בבלי סוטה מא-מא: (תיאור המעמד ופרטיו). משנה מגילה א, ג; ירושלמי מגילה א, ד (דחיית המעמד כשיום הקהל חל בשבת); גמרא בבלי חגיגה ג-ג: (המשתתפים במעמד); גמרא בבלי קידושין לד. (הקהל - מצווה שהזמן גרמא). כשנציין להלן הלכות בדברי הרמב"ם, הכוונה להלכות חגיגה פרק ג.

במצוות הקהל משחזרים במידת מה את "יום הקהל" (=מעמד הר סיני)... כיוצא בזה יחיד הכותב ספר תורה לעצמו הרי הוא "כאילו קיבלו מהר סיני" (מנחות ל.)...

דומה ששתי מצוות אלו באות לשחזר את הברית הכפולה שנכרתה אז בסיני - מחד, ברית עם כנסת ישראל. כלל ישראל לדורותיו קיבל את התורה... אבל מאידך, נכרתה גם ברית ייחודית עם כל יחיד ויחיד, לקבל על עצמו תורה ומצוות. להיות מתבונן בה לפי כוחו ולקיימה לפי כישוריו, יכולתו וייעודו.

סיכום

פתחנו בעיון בפסוקי פרשיית הקהל, וגילינו פרשייה מסודרת שבה מטרת המעמד המפורשת בפסוקים מולידה את שאר רכיבי המאורע (זמן, מקום, המשתתפים, המתרחש; ע"פ ביאור המלבי"ם). המשכנו לראות כיצד רכיבים אלו חופפים בצורה יוצאת דופן למעמד הר סיני, והעמקנו אף יותר שמטרת הקהל היא יצירת שחזור של מעמד הר סיני אחת לשבע שנים (ע"פ הרמב"ם).

מהלך זה סייע להבין את פשר הימצאות מצוות הקהל ומצוות כתיבת ספר תורה, כמצוות החותמות את ימי משה ואת מצוות התורה בכלל.

חמשת הרכיבים של פרשיית הקהל, ישמשו לנו כבסיס בשני הפרקים הבאים.

במדור "תורה שבעל פה" נרחיב בפרטי הדינים של כל אחד מהרכיבים השונים.

במדור "מחשבת ישראל", נעמיק ברעיון של הקהל, לאור התבוננות מעמיקה יותר ברכיבים השונים ומטרתם.

1. קריאה בתורה

מצות עשה להקהיל כל ישראל... ולקרות באזניהם מן התורה פרשיות שהן מזרזות אותן במצות ומחזקות ידיהם בדת האמת... ובעזרת הנשים היו קורין. וקורא כשהוא יושב, ואם קרא מעומד הרי זה משובח. מהיכן הוא קורא? מתחילת חומש "אלה הדברים" עד סוף פרשת "שמע" ומדלג ל"והיה אם שמוע"... ומדלג ל"עשר תעשר" וקורא מ"עשר תעשר" על הסדר עד סוף ברכות וקללות, עד "מלבד הברית אשר כרת אתם בחורב" ופוסק.

(הלכות א, ג)

מדוע נבחרו פסוקים אלו? האברבנאל (דברים ל"א) מסביר:

וקבלו חז"ל בשלהי פרק אלו נאמרין שהקריאה היתה... ספר ואלה הדברים בלבד **שרוב מצות התורה והברית נכללים בו.**

במדור מחשבת ישראל נרחיב יותר כיצד פרשיות אלו אכן מהוות את "רוב מצוות התורה והברית".

2. מי קורא בתורה?

והמלך הוא שיקרא באזניהם... שהמלך שליח הוא להשמיע דברי הא-ל.

(הלכות ג, ו)

בתורה לא נאמר על מי מוטלת המצווה להקהיל את העם ולקרוא בפניהם בתורה: "הקהל את העם... תקרא את התורה הזאת". חז"ל פירשו שהמלך הוא העומד בראש מעמד הקהל וקורא בתורה. המקור לכך הוא העובדה שמשנה רבנו הוא שציווה על כך את יהושע בן נון, ויהושע מעמדו כמלך (תוספות יום טוב למשנה סוטה ז, ח).

הפסוקים אותם קורא המלך במעמד הקהל הם פרשיות שונות מספר דברים, וכל הקריאה הזו נקראת בחז"ל על שמו: "פרשת המלך" (משנה סוטה ז, ב; ז, ח). במסגרת הקריאה הזו קורא המלך גם את הפסוקים העוסקים במצוות מינוי מלך, הלכותיו והליכותיו (דברים י"ז, יד-כ), ופסוקים אלו מכונים גם הם בחז"ל, בהקשר אחר: "פרשת המלך" (משנה סוטה ז, ח; תוספתא סנהדרין ד, ה). אולי ניתן ללמוד מכך שאחת ממטרותיה המרכזיות של הקריאה במעמד הקהל, הנקראת "פרשת המלך", היא לכוון ולמקד את תשומת הלב לאותם פסוקים העוסקים במצוות מינוי מלך וסמכויותיו.

3. תקיעה בחצוצרות

כיצד הוא קורא? תוקעין בחצוצרות בכל ירושלים...

יום הקהל שחל להיות בשבת מאחרין אותו לאחר השבת, מפני תקיעת החצוצרות והתחינות שאינן דוחין את השבת.

(הלכות ד, ז)

מקור דברי הרמב"ם, שלקראת מעמד הקהל תקעו בחצוצרות ברחובות ירושלים, הוא בתוספתא (סוטה [ליברמן] ז, טז). אפשר לראות את התקיעה בחצוצרות כאמצעי לקיבוץ העם למעמד, אך דיוק בדברי הרמב"ם, שסמך את תיאור התקיעה בחצוצרות לביטוי "כיצד הוא קורא?" מלמד שהוא סבור שהתקיעות הן חלק מהותי מהמעמד ומהקריאה בתורה. קריאה בלי תקיעה מוקדמת בחצוצרות היא חסרה.

4. הקריאה והברכות בלשון הקודש

הקריאה והברכות בלשון הקדש, שנאמר: "תקרא את התורה הזאת" בלשונה. אף על פי שיש שם לועזות. וגרים שאינן מכירין - חייבין להכין לבם ולהקשיב אזנם לשמוע באימה ויראה וגילה ברעדה כיום שניתנה בו בסיני... ומי שאינו יכול לשמוע מכוון ליבו לקריאה זו, שלא קבעה הכתוב אלא לחזק דת האמת, ויראה עצמו כאילו עתה נצטווה בה ומפי הגבורה שומעה.

(הלכות ה-ו)

הרושם מעצם קיומו של מעמד הקהל במעמד כל ישראל היה רב יותר מעצם השמיעה של הקריאה בפועל. נדמיין לעצמנו קהל רב ובו גם ילדים קטנים מאד, שהכל חייבים להיות בשקט מוחלט על מנת לשמוע את הקריאה מהמלך. לא היו אז אמצעי הגברה מודרניים ומשוכללים כפי שיש כיום, והסבירות היא שרק העומדים בקרבת מקום למלך היו מצליחים לשמוע אותו בקריאתו. ייתכן אף מצב בו יהיו אנשים מאד קרובים לבימת המלך שאף זוכים לשמוע את דבריו, ובכל זאת אינם מבינים דבר, מפני שאת פרשת הקהל ואת הברכות היה המלך קורא בלשון הקודש בלבד, ועל כן יהודים שאינם דוברי עברית או גרים שהצטרפו רק לאחרונה ועדיין לא מתורגלים לשמוע ולהבין מיידית את שהם שומעים, יתקשו בוודאי לעקוב ולהבין גם אם יעמדו קרוב.

יש לעשות את מירב המאמצים על מנת לשמוע את הקריאה, אך מי שלא זכה יתרשם בליבו מעצם הנוכחות הרבה ומהרצון האדיר של כל אלו שעשו מאמץ גדול ובאו עם כל בני ביתם לקבל על עצמם מחדש עול תורה ומצוות, למרות שלא ניתן להבטיח שכל הבאים למעמד ישמעו משהו. עצם הנוכחות במעמד הגדול הזה תעורר את הרצון להתחדש בתורה.

אכן כן, הכהן הגדול רגיל יותר בתפילות כאלה מאשר המלך. לאחר כל הבקשות הם היו חותמים את הברכה: "וחותם בה - הושע ה' את עמך ישראל שעמך צריכין להיושע, ברוך אתה ה' שומע תפילה". התפילה והברכות הן לטובת כלל האומה, אך כוללות גם ברכות על צרת הפרטים: "מתפלל לתשועת ישראל ושינחילם ה' נצחון" (רמב"ם, פירוש המשנה יומא ז, א); "תפלה ותחנה ובקשה דרך כלל שיושיע ה' את ישראל, וכולל דברים הצריכים להם לפי הזמן" (המאירי, יומא סח:); "שיושיע הקב"ה לכל יחיד מצרתו" (תפארת ישראל, סוטה פרק ז, יכין אות מז).

המשתתפים

וגרים שאינן מכירין חייבין להכין לבם ולהקשיב אזנם לשמוע באימה ויראה וגילה ברעדה, כיום שניתנה בו בסיני... אפילו חכמים גדולים שיודעים כל התורה כולה חייבין לשמוע בכוונה גדולה יתרה.

(הלכה ו)

בתורה יש הדגשה מיוחדת על בואם של גרים למעמד הקהל: "הקהל את העם, האנשים והנשים והטף וגרך אשר בשעריך" (דברים ל"א, יב). על אלו גרים מדובר? הרב אברהם אבן עזרא פירש: "וגרך - אולי יתייהד", כלומר שלדעתו מדובר על גר תושב, דהיינו גוי תושב הארץ שקיבל על עצמו את שבע מצוות בני נח. לעומת זאת, מניסוח הרמב"ם עולה שהכוונה היא לגרי צדק, אלה שהשלימו את התהליך באופן מלא.

בהלכות אלו חיבר הרמב"ם בין הקצוות שבעים - בין גרים שמתקשים עדיין בשפה או בהבנת תוכן הדברים לבין חכמים גדולים שיודעים את התורה כולה. הכל מחויבים לכוון ולשמוע את פרשיות התורה הנקראות על ידי המלך.

באשר לגרים - מהותה של הגרות מורכבת משני חלקים שהם אחד: התחברות לאומה והתחברות לתורה ולמצוותיה. זו התחברות לכל הרצף ההיסטורי של עם ישראל ממעמד הר סיני עד היום בו מתגייס הגר, למאורעות וליעדים של העם, יחד עם הליך קבלת תורה ומצוות.

הסבר אפשרי נוסף לקריאה בלשון הקודש הוא שבמעמד שמטרתו קבלת תורה מחודשת יש להשמיע את הדברים כפי שהם במקורם ובמשמעותם המלאה משורשם העליון, דברי א-להים חיים, ללא כל שינוי ותרגום. באופן אישי ופרטי, למי שאיננו דובר עברית, יהיה ניתן לתרגם ולהסביר אחר כך את מה שנקרא ברבים, אך במעמד המרכזי בו הכל נוכחים אין משנים לעולם.

5. תפילות נוספות

וקורא הפרשיות שאמרנו עד שהוא גומר וגולל ומברך לאחריה כדרך שמברכין בבתי כנסיות ומוסיף שבע ברכות ואלו הן:

רצה ה' א-להינו בעמך ישראל וכו' מודים אנחנו לך וכו', אתה בחרתנו מכל העמים וכו', עד מקדש ישראל והזמנים כדרך שמברכין בתפלה, הרי שלש ברכות כמטבען. רביעית מתפלל על המקדש שיעמוד וחותם בה בא"י השוכן בציון. חמישית מתפלל על ישראל שתעמוד מלכותם וחותם בה הבוחר בישראל. ששית מתפלל על הכהנים שירצה הא-ל עבודתם וחותם בה בא"י מקדש הכהנים. שביעית מתחנן ומתפלל בה כפי מה שהוא יכול וחותם בה הושע ה' את עמך ישראל שעמך צריכין להושע בא"י שומע תפלה.

(הלכה ד)

עם סיום קריאת התורה במעמד הקהל, היה המלך מברך שמונה ברכות: "על התורה, ועל העבודה, ועל ההודיה, ועל הרגלים, ועל המקדש, ועל ישראל, ועל הכהנים, ועל שאר התפלה" (משנה סוטה ז, ח-ט). את הברכות הללו ברכ גם הכהן הגדול מספר ימים קודם לכן, עם סיום קריאתו בתורה ביום הכיפורים. אלא שבמקום הברכה על הרגלים, בירך הכהן הגדול על מחילת העוון.

בתלמוד ירושלמי (יומא ז, א), מפורטות הברכות:

על התורה - הבוחר בתורה. על העבודה - שאותך נירא ונעבוד. על ההודיה - הטוב לך להודות. על מחילת העון - מוחל עונות עמו ישראל ברחמים. על המקדש - הבוחר במקדש, ואמר רבי אידי: השוכן בציון. על ישראל - הבוחר בישראל. על הכהנים - הבוחר בכהנים. על שאר תפלה ותחינה ובקשה שעמך ישראל צריכין להושע לפניך, ברוך אתה ה' שומע תפלה.

נראה שזהו הנוסח הראשוני מזמן בית שני של הברכות המוכרות הללו, שאת חלקן אנו מברכים גם כיום בברכות ההפטרה. הברכה היחידה שאין לה נוסח קבוע היא הברכה האחרונה, "על שאר התפילה" הפתוחה לליבו והבנתו של המלך בעת מעמד הקהל, ושל הכהן הגדול ביום כיפור. המלך "מתחנן ומתפלל בה כפי מה שהוא יכול", ואילו הכהן הגדול "אומר תפלה ותחנה ורנה ובקשה כפי מה שהוא רגיל" (רמב"ם, הלכות עבודת יום הכיפורים פ"ג ה"א).

מדור מחשבת ישראל

מבוא

מעמד הקהל מבוסס על רובד רעיוני מעמיק. להלן נעסוק ברובד הרעיוני של המעמד לאור המרכיבים השונים שהזכרנו לעיל.

מטרת המעמד

התורה (דברים ל"א, יב) מגדירה באופן ברור את מטרת המעמד:

לְמַעַן יִשְׁמְעוּ וְלִמְעַן יִלְמְדוּ וַיֵּרְאוּ אֶת ה' אֱ-לֹהֵיכֶם, וְשָׁמְרוּ לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל דְּבַרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת:

בעל ספר החינוך (מצווה תריב) הרחיב על מטרת המעמד:

משרשי המצוה, לפי שכל עיקרן של עם ישראל היא התורה, ובה יפרדו מכל אומה ולשון להיות זוכין לחיי עד, תענוג נצחי שאין למעלה הימנו בנבראים, על כן בהיות כל עיקרן בה, ראוי שיקהלו הכל יחד בזמן אחד מן הזמנים לשמוע דבריה, ולהיות הקול יוצא בתוך כל העם, אנשים ונשים וטף לאמר, מה הקיבוץ הרב הזה שנתקבצנו יחד כולנו, ותהיה התשובה לשמוע דברי התורה שהיא כל עיקרנו והודנו ותפארתנו, ויבואו מתוך כך לספר בגודל שבחה והוד ערכה ויכניסו הכל בלבם חשקה, ועם החשק בה ילמדו לדעת את השם ויזכו לטובה וישמח ה' במעשיו, וכענין שכתוב בפירוש בזאת המצוה ולמען ילמדו ויראו את ה'.

הזמן

- מעמד הקהל מתרחש:
1. פעם בשבע שנים.
 2. לאחר שנת השמיטה.
 3. בחג הסוכות.

סיכום

בעוד שבתורה יש מידע כללי על מעמד ההקהל - הזמן והמקום שבו הוא אמור להתבצע, ומי אמור להיות נוכח בו, הרי שבמדור זה ראינו כיצד חז"ל הוסיפו פרטים הלכתיים רבים בנוגע לאופן התרחשות האירוע (קריאה בתורה - מי ומה קוראים וכו').

פרטים הלכתיים אלו משפיעים רבות על עיצוב האירוע. נגענו מעט גם במשמעות של הלכות אלו, והרחבה על כך במדור מחשבת ישראל.

נעמיק ברובד הרעיוני של כל אחד מהמרכיבים הללו:

1. פעם בשבע שנים

האברבנאל (דברים ל"א, ט) עומד על נקודה זו:

ואמנם למה היתה הקריאה הזאת בשנת השמיטה ובחג הסכות ולא היתה בכל שנה ושנה וגם מדי חדש בחדשו בהיות כי התורה הא-להית היה ראוי שלא ימושו דבריה מפינו? ... **כדי שישמעו ויתפעלו לבותיהם** מהדברים ומכבוד המדבר והקורא, **ואם היה זה בכל שנה היה הדבר נקל בעיניהם** כמאמר שלמה (משלי כ"ח, טו) "הוקר רגלך מבית רעך וגו'". ולכן צוה שמהשנים לא תהיה הקריאה תדירה בכל שנה...

המעמד אמור להיות בעל ערך רב-רושם, ורק אירוע שמתרחש פעם בכמה שנים יכול ליצור התפעלות כל כך גדולה. אך עדיין נשארת השאלה מדוע להצמיד את מעמד הקהל לשמיטה?

2. לאחר שנת שמיטה, בחג הסכות

מוסכם שמעמד הקהל מגיע בסיום שנת השמיטה - "מקץ שבע שנים". עובדה זו מלמדת על קשר מהותי בין השניים. נראה כעת שתי גישות הפוכות ביחס בין השניים:

א - שמיטה כהכנה להקהל

המאור ושמש רואה בשנת השמיטה הכנה להתרוממות הרוחנית של האנשים שתסייע לקלוט כראוי את העוצמה האדירה של ההקהל. בהקשר זה הוא מסביר את קביעת המעמד בחג הסכות (רמזי יום ד' דסוכות ד"ה ויכתוב משה):

המובחר מכל הזמנים היה להם לישראל בחג הסכות של מוצאי שביעית, שבכל השנים היה להם לחרוש ולזרוע ולקצור קצירם וכו', אכן בשנה השביעית נחו שקטו מכל עבודתם בשדה. ואחר עבור עליהם כל הימים הקדושים אשר קודם סוכות, אין ספק כי הם נכונים להיקדש ולהיטהר ולשמוע את דברי התורה.

ב - הקהל כהכנה לשנה השמינית

הרב מאיר שמחה הכהן, בעל המשך חכמה מעלה אפשרות הפוכה (משך חכמה דברים ל"א, י):

... ועוד, כי כל התורה היא נסיונות להבדיל מן החמדה והתאוה והקנאה אשר החומר יכביד על הנפש. ולכן אחרי שחרישה וקצירה נאסר להם שנה תמימה, הלא בכליון עינים יביטו על זמן ההיתר לצאת איש אל כרמו ואל שדהו - אז מצוה להם להיקהל ולשמוע דבר ה' בירושלים בעזרה, למען ידעון דרך ה' בעשותם מלאכת שדה וחרם, ובהטבעם במצולות החמדות החומריות, להמתין עוד מעט לשמוע דבר ה'.

ובדומה כתב הרד"צ הופמן (דברים ל"א, י):

ועכשיו עם גמר שנת השמיטה... לקבל עליהם שוב את התורה כמו שקיבלו אז במדבר ולהבטיח בזה שהם מוכנים להקדיש את חייהם לעבודתו י"ש בכל זמן ובכל מצב.

לשיטת המשך חכמה והרד"צ הופמן, פניו של מעמד הקהל לעבר השנה השמינית, ומטרתו היא שליחת המשתתפים בו עם כוחות רוחניים חדשים בחזרה לחיי המעשה.

המשתתפים

בניגוד לרוב מצוות עשה שהזמן גרמן, רואים אנו כי במצוות הקהל התחייבו הן הנשים והן הילדים הקטנים.

הרב יהושע וייצמן (מצווה ברה, מצווה טז) מסביר שיש כאן מסר עמוק ומשמעותי:

יסוד מצות הקהל, הוא עצם ההתקהלות סביב התורה, והיא באה לבטא את הקשר העצמי שבין ישראל לאורייתא, ויעוד המצוה הוא ההתכנסות של כל הציבור על כל מרכיביו, ואף נשים וקטנים בכלל ציבור עם ישראל הם, ועל כן חייבים בהקהל. ויש להטעים יסוד זה בשמה של המצווה: "הקהל", שהוא מלשון "קהל" המורה על גדר ציבור... הביטוי קהל בישראל, גדול הוא יותר מקיבוץ כל הפרטים, והוא בא לבטא את המושג כלל ישראל.

מטרתו של המעמד אינה תוספת ידיעות הנשמעות מקריאה בתורה (שאזי נשים וקטנים היו פטורים), אלא עצם העמידה וההתקהלות אל מול התורה. העמידה המשותפת אל מול התורה, מבטאת את ההשתייכות הפנימית של העם לתורה, ולכך כולם שייכים.

הסבר נוסף לציווי הבאת הילדים הקטנים, מובא בדברי הרב שלמה אבינר (עטרת כהנים תשמ"ח):

אמרו טף למה בא? להביא שכר למביאייהם? מדוע מדובר בשכר למביאייהם ולא להם בעצמם, הן ילד שלומד תורה אינו מקבל שכר?! מזה למדים שמדובר בילד קטן ממש שהוא פסיבי... אבל כיצד אפשר לומר על קטנים כאלה "ישמעו ולמדו ליראה"? ר' יצחק אברבנאל (בדברים שם) מסביר: "והשכר ההוא היא קלות הטורח להביאם ליראה את דברי את ד' ולשמור מצוותיו, מפני ההרגל והמנהג הקודם אליהם, לבוא שמה ולשמוע דברי תורה". אכן אדם מושפע לא רק בדרך של לימוד מכוון ומודע, אלא גם ממה שהוא קולט באופן סביל. גם יונק בן חודש הנמצא במעמד הקהל, משפיע עליו הדבר רושם אדיר, יותר מכל הסבר ודיבור. ההורים עובדים קשה, לחנך ילדיהם וללמדם, ובמעמד הקהל הילד סופג התרשמות פנימית עצומה השווה הרבה יותר מכל דיבור וחינוך מכוון, ונותן שכר טוב למביאייהם.

במעמד הקהל קיימים מספר מרכיבים המעניקים לו את אופיו המרשים והמשמעותי. להלן נעיין בהיבט המחשבתי של מרכיבים אלו.

1. קריאת התורה ע"י המלך

הרב חיים דוד הלוי מסביר בספרו (שו"ת עשה לך רב ה, נא) את בחירת המלך לקרוא בתורה:

דבר זה נועד להגדיל את ההתרשמות של המוני בית ישראל. כי הלא לא זכו לראות פני המלך אלא לעתים רחוקות ונדירות ביותר... וכשמלך ישראל שהוא המורם מעם ושכבודו הוא חלק מכבוד שמים, קורא בתורה, אין ספק שהיתה ההתרשמות גדולה ועמוקה.

לכאורה היינו מצפים מהדמות הרוחנית המובילה באותו זמן, כהן גדול, נביא וכו', לקרוא בתורה אל מול העם, ומדוע דווקא המלך המתעסק בתחום החומרי והמדיני קורא בתורה?

הרב יהודה זולדן הסביר שיש כאן מסר רוחני משמעותי:

המסר העמוק העולה ממעמד זה הוא שאין הפרדה בין הדת למדינה. מדינתנו היא מדינה יהודית בה התורה היא המרכז והמוקד, ולא מדינה אזרחית-כללית. דווקא העומד בראש המדינה היהודית הוא הנדרש לחזור ולשנן מסר זה מדי שבע שנים: "להראות כי כתר מלכות מבוסס על כתר תורה" (מהר"ם אלשיך, דברים ל"א, יב). מעמד הקהל במקדש, בו העם כולו מקבל את התורה בראשות המלך, הוא הביטוי העליון והגבוה ביותר להווייתנו הייחודית כאומה.

המדינות של אומות העולם הן מסגרות חיצוניות שנועדו לאפשר יחסי גומלין נוחים בין הפרט לכלל: כל פרט תורם לחברה ולכלל ונהנה בתמורה משירותים שונים אותם מעניקה לו המדינה, כגון: כלכלה, בטחון, חינוך, שרותי בריאות ועוד. אצל אומות העולם, המדינה היא תאגיד חברתי בו מתקיימים תהליכים שונים שנועדו לשרת את הפרטים. אמנם במדינות מסוימות ישנם ערכים הנלווים לתאגיד החברתי, כגון שוויון, טובת היחיד וזכויותיו ועוד, ברם ערכים אלו רק נספחים למסגרת הלאומית הכללית.

לעומת מדינות אלו, מדינת ישראל היא אחרת. במרכזה של מדינה זו לא עומדת רק טובתם של הפרטים היחידים, אלא השאיפה לגלות שם שמים. הדרך לעשות זאת, היא על ידי הופעת עם ישראל היושב בארצו וחי כאומה על-פי התורה ומצוותיה. המעמד בו המלך - הדמות השלטונית הבכירה ביותר - קורא בתורה בפני כל עם ישראל אחת לשבע שנים במקום הקדוש ביותר לאומה, מצטרף לסגירת מעגל שבע שנות שמיטה שחל מספר שבועות קודם לכן ומבטא ייחודיות זו של עם ישראל.

אם כן יש שני כאן מסרים:

- א. קשר מהותי בין תורה ומלכות, בין דת ומדינה. דבר השופך אור על תפקידה ומהותה של המדינה בישראל.
- ב. היררכיה - הבהרה למלך ולשאר העם שכתר תורה הוא היסוד והבסיס לכתר מלכות.

2. תוכן הפרשיות

במדור תושב"ע הובאו החלקים השונים בספר דברים שחז"ל הגדירו שיש לקוראם במעמד הקהל. כעת נסביר מדוע נבחרו דווקא פרשיות אלו.

הרב חיים דוד הלוי (שו"ת עשה לך רב ה, נא) סוקר את הפרשיות השונות ואת חשיבות הקריאה בהן:

פרשיות אלו אף הן נועדו להשיג את המטרה שבמעמד "הקהל", והיא "למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את ה' אלקיכם ושמרו לעשות את כל דברי התורה הזאת..."

פרשת הברכות והקללות עד סוף דברי הברית, הוא דבר מובן, שכן צריך היה להזכיר לעם במעמד גדול זה את דברי הברית אשר כרת ה' אתם בערבות מואב על ירדן ירחו ערב כניסתם לארץ. פרשת המלך קרא למעשה באזני עצמו "למען ילמד ליראה את ה' אלקיו לשמור את כל דברי התורה הזאת" (דברים י"ז, יט).

פרשיות "עשר תעשר", "וכי תכלה לעשר", יש בפרשיות אלה דיני מעשר ראשון ומעשר עני שנועדו לכלכל את שבט הלוי עובדי בית ה', וגם את הגר היתום והאלמנה (שם פסוק כט)... פרשה זו היא הבסיס והתשתית למצוות שבין אדם לחבירו, משום שמחייבת את האדם להעניק לזולת לשם קיומו, מרכושו והונו הפרטי, יגיע כפיו וזיעת אפו, וכ"ש הוא לבל יפגע אדם בזולתו לא בממונו וכ"ש בגופו. ואין ספק שהיה צורך במעמד גדול זה לקרוא באזני העם לפחות פרשה אחת העוסקת במצות יסוד שבין אדם לחבירו.

פרשיות "שמע" "והיה אם שמע", הרי הן קבלת עול מלכות שמים, וקבלת עול מצוות (ברכות יד.), ואין ספק בערכן וחשיבותן להשמייען במעמד גדול זה, ועל גודל חשיבותן תעיד מצות התורה לקראן בוקר וערב, בשכבך ובקומך.

כל מה שמלפני פרשת "שמע" (מתחלת סדרת "ואתחנן") הרי הוא שיחזור מעמד הר סיני, השמעת עשרת הדברות, ודברי מוסר קשים שהשמיע משה לישראל, ואין שום צורך לחפש טעם קריאתם במעמד זה.⁵

⁵ בנוסף האריך להסביר כיצד כל פרשת "ואלה הדברים", העוסקת ברובה בגדול בהכנות לכניסה לארץ קשורה גם היא למעמד זה.

מדור היסטוריה

מבוא

בפרק זה נסקור את ההיבט ההיסטורי של מעמד הקהל. נתייחס בקצרה למעמד המקורי בזמן בית המקדש, ואילו רוב הפרק יתייחס לסיפורו ההיסטורי המרתק של מעמד 'זכר להקהל'.⁶

הקהל בזמן בית המקדש

בפרקים הקודמים ראינו שמעמד הקהל אמור להיות מעמד רב רושם שמשאיר את חותמו לאורך ימים ושנים. בהתאם לכך היינו מצפים שהמעמד יזכה ל"סיקור (ותיעוד) תקשורתי" נרחב בדפי ההיסטוריה של עם ישראל.

על כן מפתיע מאד לגלות שבתנ"ך כולו לא מצאנו אפילו תיאור אחד של מעמד הקהל.

אמנם לא נוכל להסיק מכאן שיהודים לאורך כל הדורות לא קיימו מצווה זו מהתורה, שכן מצאנו בחז"ל התייחסויות לקיום מעמד הקהל לאורך בית ראשון ושני.

אמנם גם בחז"ל מפתיע לגלות התייחסויות בודדות בלבד. קיום מעמד הקהל בבית ראשון אצל רחבעם (ירושלמי עבודה זרה א, א; סנהדרין קא:), ובשלהי בית שני, כשאגריפס המלך עומד בראש המעמד (משנה סוטה ז, ח), וכן מעמד נוסף בו נכח ר' טרפון (ירושלמי מגילה א, י; ירושלמי הוריות ג, ב).

זכר להקהל'

קיומה של מצוות הקהל בשלמותה דורש שני מרכיבים לאומיים משמעותיים - בית מקדש ומלך ישראל. משום כך, מיד עם חורבן בית המקדש השני, בהיעדר שני מרכיבים אלו - נפסקה מצוות הקהל מחיי האומה.

⁶ בפרק זה נעזרתי רבות במאמרו של הרב יהודה זולדן "לתולדות זכר להקהל" מאחר החורבן עד ימינו" (מלכות יהודה וישראל, מרכז שפירא תשס"ב, עמ' 444-478).

3. קריאה מתוך ספר התורה העתיק ביותר

הרב נריה (צניף מלוכה עמ' 291-290) מסביר את העובדה שקריאת התורה הייתה דווקא מתוך הספר העתיק ביותר:

אחדות העם לדורותיו באה לידי ביטוי גם בעובדה שהקריאה הייתה מתוך ספר-העזרה, ספר התורה העתיק, ספר התורה הראשון אשר נכתב על ידי משה רבינו, והושם על ידי ארון הברית (בבא בתרא יד: ברש"י שם ד"ה ספר עזרה).

ולעומת מה שמצינו בחובות הפרט, שכל אחד מישראל... חייב הוא לכתוב לו ספר תורה חדש, היה כאן בחובת הכלל נקבעה הקריאה דוקא מתוך ספר התורה הישן, הקדום ביותר. והרי זה בא ללמדנו שביחס ליחיד, לפרט, המגמה היא להחדיר בו את ההכרה "שבכל יום יהיו בעיניך כחדשים"... ואילו ביחס לכלל... להעמידו על ההבנה שהוא ממשיכו של אותו הכלל עצמו שעמד במעמד הר סיני שעמד בברית ערבית מואב, אותו הכלל שלמד תורה מפי משה רבינו... וקיבל ממנו תורה כתובה וחתומה.

4. תקיעת חצוצרות

הרב מאיר גרוזמן (על המועדים, עמ' 83) שופך אור על טעם התקיעה בחצוצרות:

עתה ניתן גם להציג את פשר השימוש ההמוני בחצוצרות בעת קיום מצוות הקהל... הרמב"ם מנמק ש"תוקעין בחצוצרות בכל ירושלים כדי להקהיל את העם"... לו הייתה זו המטרה - די היה בקבוצה קטנה של תוקעים שישובבו בעיר ויקהילו את העם. האמנם היה צורך שכל כהן וכהן יצטייד בכלי נשיפה זה...? עלינו לחפש איפוא, מטרה נוספת לשימוש המוני זה בחצוצרות...

בתנ"ך מסופר כי השימוש בחצוצרות היה נפוץ באירועים שונים... אך במיוחד כדי להלל לה', לפארו, לרוממו, לעשות לו שם.. כלום לא יהיה נכון לאור זאת להניח כי השימוש ההמוני בחצוצרות בעת קיום מצוות הקהל נועד להלל את ה' לפארו ולרוממו, ואולי גם ליצור אווירת חרדה מצד אחד ואווירת שמחה מצד שני, כדי לתת צביון מיוחד למעמד זה? שהרי ככלות הכול, מדובר במעמד של מתן תורה...

סיכום

מעמד ההקהל מייצר חוויה רוחנית מדהימה שרושמה אמור להיות חקוק בלב הנוכחים במעמד למשך שנים. בפרק זה העמקנו ברעיונות האמוניים ובמסרים הרוחניים העומדים בבסיס כל מרכיב ומרכיב של מצווה זו, שיחדיו בונים את המעמד המיוחד הזה.

העיסוק הראשוני בעניין עשיית 'זכר להקהל' מיוחס לאדר"ת (הרב אליהו דוד רבינוביץ' תאומים, חותנו של הראי"ה קוק). לפני כמאה וארבעים שנים (מוצאי שנת השמיטה ה'תרל"ה - 1875), עוד בהיותו רב בליטא (פונוביז'), דרש לקיים 'זכר למצוות הקהל' כשם שנהגו לעשות זאת במצוות אחרות שנהגו במקדש בהן עושים זכר למקדש. אמנם דרשתו היא בירור בהלכות הקהל, ואין בה שום קריאה או התייחסות כלשהי אחרת באשר לאפשרות חידוש מצוות הקהל בזמן הזה או זכר לה,⁷ אך בעצם העובדה שנושא הדרשה הוא מצוות הקהל, בזמן המתאים, במוצאי שמיטה, יש זרעים ראשונים המלמדים על קריאה וחיפוש לעשייה כלשהי כזכר למצווה.

ארבע עשרה שנים מאוחר יותר (מוצאי שנת השמיטה ה'תרמ"ט - 1889), הוציא האדר"ת קונטרס (בעילום שם⁸) ובו קריאה מעשית לרבני קהילות, לדרוש בשבת חול המועד סוכות על מצווה זו בקהילותיהם.

על אף פעולותיו הרבות של האדר"ת להנחלת מצווה זו, וחרף התמיכה הרחבה שזכה לה בקרב הרבנים בתקופתו (הראי"ה קוק, הרב עוזיאל, הרב טיקוצ'נסקי ועוד), עדיין לא היה מי שייקח על עצמו את הביצוע של מעמד 'זכר להקהל', עד מוצאי שנת השמיטה, בתחילת שנת ה'תש"ו (סוף שנת 1945).

בחול המועד סוכות ה'תש"ו, יצא לפועל המעמד הראשון של 'זכר להקהל' שאורגן על ידי ד"ר שמואל זנוויל כהנא (הנודע בכינוי שז"ך) מטעם המרכז לתרבות של הפועל המזרחי.⁹ מתל אביב יצאה רכבת מיוחדת בשעת בוקר מוקדמת, והמונים התכנסו ובאו לבית הכנסת 'ישורון', שהיווה מרכז רוחני חשוב בישוב המתחדש.

המעמד היה מרגש ביותר והשתתפו בו הרבנים הראשיים דאז, אישי ציבור ונכבדי הישוב. הרב מאיר בר אילן, מראשי המזרחי, פתח, ולאחריו קרא הרב הראשי הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג¹⁰ את פרשת המלך מן החומש ומשם יצאו ההמונים בצעדה, כשבראשם הרבנים הראשיים, אל הכותל המערבי, שם המשיך המעמד בתפילה ובקריאת פרקי תהלים.

בשנים הראשונות שלאחר קום המדינה התקיים המעמד בכל פעם במקום אחר בירושלים אך מאז שחרורה של העיר, בשנת ה'תשכ"ז - 1967, הועתק מקום המעמד לרחבת הכותל המערבי.

⁷ קובץ הקהל, ירושלים, הוצאת מוסד הרב קוק, תשל"ג, עמ' טז, נ-נג.

⁸ הקונטרס קיבל את הסכמתם של הרב יוסף דב הלוי (בעל בית הלוי), ואת הסכמתו של הרב שמואל מוהליבר, שהכירו את המחבר, וכן את "הסכמתו" של האדר"ת עצמו, שאף העיר הערות על "המחבר".

⁹ מאז גם עמד בראש המארגנים של חלק מהמעמדות הבאים, שהיו כבר לאחר הקמת מדינת ישראל, בהיותו איש משרד הדתות ואחר כך מנכ"ל המשרד.

¹⁰ הרב הרצוג פירסם כמה חודשים לפני המעמד חוברת: "קובץ מיוחד למצוות הקהל ובירור הלכותיה" (בהוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים, בעריכת הרב בנימין רבינוביץ' תאומים, נכד אחיו התאום של האדר"ת), בחוברת בירור הלכתי שבו הוא פותר את כל הבעיות ההלכתיות הכרוכות בקיום מעמד זה, וכן הצעות לאופן קיום המעמד. בין השאר הציע שבכל ליל מוצאי יום טוב הראשון של סוכות, יהיו נעורים אנשים כל הלילה, יקראו ליד הכותל את פרשיות המלך, וילמדו את הסוגיה בסוטה דף מא, עם הראשונים והרמב"ם, כל אחד לפי כוחו.

אחד ממעמדי 'זכר להקהל' המרגשים במיוחד התקיים בשנת ה'תשמ"ח - 1988, כאשר במסגרת חגיגות שנת הארבעים למדינת ישראל הוקם מערך הסברה משמעותי שהביא לכך שרבבות אנשים השתתפו במעמד. המעמד כולו הוקרן על מסכי וידאו גדולים שהועמדו ברחבת הכותל, ואף שודר בערוץ 2 של הטלוויזיה, ובערוצי טלוויזיה רבים מסביב לעולם, לטובת קהילות היהודיות. במהלך המעמד יצרו טלפוני עם מספר קהילות בעולם, שקיימו בו זמנית ובמקביל מעמד 'זכר להקהל'.

המעמד נפתח בדברי ברכה של שר הדתות, מר זבולון המר, ולאחר מכן הוצאו ספרי התורה מההיכל. הקורא הראשון בתורה היה נשיא המדינה מר חיים הרצוג, בנו של הרב הראשי לישראל הרב הרצוג, שנכח במעמד 'זכר להקהל' הראשון, ארבעים ושתיים שנים קודם לכן. המיוחד בקריאתו זו של הנשיא היה, שבפעם הראשונה הקורא הוא נשיא המדינה, המקביל בתפקידו במובן מסוים לתפקיד המלך, וכפי שנכתב ב"רשות לכבוד נשיא מדינת ישראל" (כדרך שקוראים לחתני התורה בשמחת תורה) על ידי מחברה פרופ' הלל וייס:

עמוד עמוד וקרא בזאת התורה,

מאז חרב ביתנו נשיא לא קראה.

היה חתן נשיא ראשון לקוראי 'זכר להקהל'

למען ישמע ישראל אף תבל.

אחריו, בספר השני, קרא הרב הראשי לישראל ונשיא בית הדין הגדול, הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא, ולאחריו, בספר השלישי, קרא הראשון לציון ונשיא מועצת הרבנות הראשית הרב מרדכי אליהו.

מעמד 'זכר להקהל' צבר במהלך השנים תאוצה, ומאז ועד עתה, בכל מוצאי שנת שמיטה, מתקיים מעמד זה במעמד הרבנים הראשיים ואישי ציבור.

הסיבה להתעוררות

נשאלת השאלה, מה הניע את התהליך לקיומו של מעמד 'זכר להקהל' בשנת תש"ו? כבר 70 שנים קודם לכן הרעיון החל לתפוס תאוצה, והיה מוסכם על (כמעט) כל הרבנים! מדוע הרעיון יצא לפועל דווקא אז?

קשה לדעת מדוע רעיונו של האדר"ת לא יצא לפועל קודם לכן, אך הסיבה לכך שהרעיון קרם עור וגידים בשנת ה'תש"ו נראית פשוטה עד מאד. מדובר בתקופה הסמוכה מאד לסיומה של מלחמת העולם השנייה, ובשבילנו, בסיומה של השואה האיומה.

מעמד 'זכר להקהל' מגיע כמעין תשובה לנאצים ולניסיון לכלות את העם היהודי. כך כתב הרב יעקב משה חרל"פ, רבה של שכונת שערי חסד וראש ישיבת 'מרכז הרב' (קובץ הקהל עמ' סט):

ביחוד ראויה ההתעוררות למצוות הקהל בעת כזאת אשר הושברנו ושתינו מכוס התרעלה כי באה עלינו חרב נוקמת ברית, קמו עלינו עריצים ופריצי חיות לקחת את נפשנו ולהשמיד את

זכרנו. הנה לעומת זה אנו צריכים להוציא את חרבנו מתערה (=התורה), היא החרב פיפיות שרק על ידה הננו עושים נקמה בגוים.

'זכר להקהל' שבו מתכנסים יחדיו כל ישראל הוא הביטוי הטוב ביותר לחוסנה של האומה, וההוכחה לכך שאנחנו כאן כדי להישאר, על אף כל הניסיונות להשמידנו. יתירה מזאת, מדגיש הרב חרל"פ, המלחמה הייתה בגלל יהדותנו - "חרב נוקמת ברית". כתשובה לכך בהקהל אנחנו קוראים בתורה, מרימים בגאון את תורתנו ומשיבים שהתורה היא חרבנו, והיא הבסיס לקיומנו הנצחי.

מניע משמעותי נוסף שהוביל לקיום מעמד 'זכר להקהל' היה המציאות ששררה בארץ באותם הימים - הפיצול והניכור בין התושבים הוותיקים - החלוצים, לשארית הפליטה - היהודים ששרדו את התופת הנוראה ועלו מאדמת אירופה אל אדמת ארץ ישראל. ניתן לראות ברצון לממש את מצוות ההקהל כרצון להתגבר על הפילוג על ידי יצירת מעמד אחדותי שבו העם כולו עומד יחדיו.

רמז לכך אנו מוצאים בדברי הרב צבי יהודה קוק, אשר התייחס למעמד 'זכר להקהל' באותה עת:¹¹

אחרי אשר במועד שנת השמיטה נקהלנו, בעליית שבטינו וקיונו נקודות ארצנו ועריה, לגידול שמו ותורתו על מורשת אדמתנו ומקדש מדינתנו, במקרא דברו מתוך ספר תורתו.

הרב צבי יהודה (שם) הוסיף רובד נוסף, לפיו הקיום הממשי של מעמד 'זכר להקהל' הוא ביטוי טבעי של תחילת הגאולה:

אותו הזכר למקדש לקיום מצוות ההקהל בזמננו, אשר הגאון האדר"ת תבע בשעתו מצד בירור ההלכה והשתוקקות וצפיית הישועה גם יחד, בהסכמת עוד גאוני דור... בא ונתבע הוא מעכשיו מאליו, מתוך עצם דחיפות הכהונה הממלכתית של הגוי הקדוש "האחד בארץ" בשובו אליה בדבר ה' מנפוצות הגולה, הולך הוא ומתקיים מאליו בתוקף יד ה' הנטויה עלינו... לקבצנו ולאחדנו במשפט ימינו להחיותינו ולהושיבנו על אדמתנו...

הרב צבי יהודה רומז לכך שהרעיון לא הבשיל בזמנו של האדר"ת כי על אף הצדקת הרעיון מבחינה הלכתית, הרעיון ביטא ציפיה למצב שעוד לא קיים, ובכך הקדים במונח מסוים את זמנו. הקהל, כמבטא את אחדות העם, יכול להתרחש רק כאשר עם ישראל שב לארצו, ולכן כאשר תהליך זה החל להתרחש מיד אחרי השואה, מימוש הרעיון קרה באופן אוטומטי - "בא ונתבע הוא מעכשיו מאליו".

11 במאמר 'חיבת מצות שביעית', בתוך חוברת "היסוד" בט"ז בשבט תש"ו. מופיע ב"לנתיבות ישראל", ירושלים, חשוון, תשכ"ז, חלק א' עמ' 68.

התנגדויות לקיום מעמד 'זכר להקהל'

בפעם הראשונה שקיימו את מעמד 'זכר להקהל', נשמעה גם התנגדות לדבר. לקראת המעמד בשנת ה'תש"ו הוצאה חוברת "קובץ למצות הקהל"¹². חוברת זו הובאה בפני הרב אברהם ישעיהו קרליץ - החזון איש, והוא רשם על שער החוברת, שלוש מילים: "אסור לעשות כן". מצאנו אף התבטאות חריפה מאד של הרב עמרם בלוי, מהזרם החרדי הליטאי - "הקהל - עבודה זרה חדשה"¹³. התבטאות חריפה נוספת מצאנו בדברי הרב אליעזר מנחם מן ש"ך, ראש ישיבת פוניבז' בבני ברק, ומנהיג הציבור החרדי ליטאי, לקראת המעמד שהתקיים בשנת ה'תשמ"ח:¹⁴

אבל ח"ו לעשות ממצות התורה איזה דוגמא וצרמוניא, שלא מחייב לקיום איזה מצוה כל שהיא, לא למי שיקרא בתורה ולא למי שישמע בקריאתה, ועשייה כזו איסור גמור הוא ובזיון התורה ומצוותיה היא ואסור להשתתף בזה.

וכל מי שיש לו ניצוץ של יראת ה' בלבבו יבין וידע, כי הם דברים אמיתיים היוצאים מלב כואב לכבוד ה' ותורתו ועם ישראל וארצו.

מעניין לציין שתנועת ש"ס ומנהיגיה (ובכללם גם הרב עובדיה יוסף), השתתפו ואף ארגנו חלק מהמעמדות לאורך השנים.

מדוע ניסיון חידוש מעמד 'זכר להקהל' גרר התנגדות כה חריפה מהזרם החרדי הליטאי? אמנם היה מי שהעלה טענות הלכתיות מובהקות נגד קיום המעמד,¹⁵ אך שתי הטענות המרכזיות הן טענות קלאסיות של מנהיגי היהדות החרדית (האשכנזית):

- א. הנהגה חדשה שלא הנהיגו הקדמונים: כך כתב הרב קניבסקי "שבכלל דבר חדש הוא, שלא הזכירו קדמוננו"¹⁶, וכהמשך לביטוי המפורסם של החתם סופר 'חדש אסור מהתורה'.
- ב. העומדים בראש המעמד אינם שומרי תורה ומצוות: הטענה היא שעמידת אדם בעל עבירות הרחוק מערכי התורה והמצוות בראש המעמד כמי שקורא בתורה וכו', היא חילול ה' וגורמת להפך ממטרת המעמד. כך הסביר הרב אליהו שלזינגר את טענת החזון איש¹⁷. הדבר מסביר את ההתנגדות החריפה של הרב ש"ך דווקא החל בשנת ה'תשמ"ח, אז החלו המעמדות שבהם נשיא המדינה קרא בתורה.¹⁸

12 עיין לעיל הערה 10.

13 הרב עמרם בלוי, על פי המסופר בעיתון יתד נאמן (ז' בתשרי תשמ"ח).

14 מכתבים ומאמרים, בני ברק, תשמ"ח, חלק ג עמ' עז.

15 הרב מנחם מנדל שניאורסון, האדמו"ר מלובביץ, טען שאין הנהגה זו מתאימה לגדרי 'זכר למקדש' מבחינה הלכתית.

16 כך כתב בשמו, ר' מרדכי גנוט, בעל לוח "דבר בעתו" בעתון "המודיע", בתוספת לגליון ערב סוכות, י"ד בתשרי תשנ"ה.

17 אלה הם מועדי, ירושלים תשנ"ט, עמ' שצד.

18 ועיין עוד בדברי הרב יצחק יוסף, ילקוט יוסף, ירושלים: תש"ן, חלק ב', עמ' רטו.

מערכי שיעור בינתחומיים

מבוא

ישנה אפשרות להפוך כל מדור לשיעור עצמאי, בהתבסס על המקורות והרעיונות שהובאו בו. כך כל מורה יוכל להעביר שיעור שלם במקצועו.

מתוך הנחה שרוב מעבירי השיעורים יהיו מחנכים/מחנכות, ולא יספיקו להעביר יותר משיעור אחד או שניים על הנושא, בנינו את המערכים הבאים, המחולקים לשניים:

- 1. מערך בסיסי (שיעור אחד)** - מערך זה מיועד למורה המעוניין להקדיש שיעור אחד לנושא, וסוקר את הנושאים המרכזיים (לדעתנו). במערך מופיעות מתודות והצעות שונות (בהתאם לגילאים השונים) כיצד להפוך את השיעור למעניין ומהנה.
- 2. נושאים להרחבה (שיעורי המשך)** - עבור מי שירצה להקדיש יותר משיעור אחד לנושא, כתבנו מספר נושאים שמומלץ להרחיב בהם. ניתן לפתח את אחד מהנושאים לכלל שיעור שלם, או להרכיב שיעור מכמה נושאים שונים.

ניתן לומר שמעמד 'זכר להקהל' נתפס בעיניהם כאירוע היונק מתפיסה ציונית-דתית. נראה שאכן יש באבחנה זו אמת לא מבוטלת. ראשית, המוכנות לחשוב על חידוש של מנהגים חדשים שלא נהגו קודם לכן (כמובן מתוך ציות והקשבה מלאים לעולם ההלכה) היא וודאי דבר המאפיין את החשיבה של רבני הציונות הדתית. כמו כן, גישה ממלכתית המעניקה משמעות ובמובן מסוים אף קדושה למנהגי המדינה, ללא קשר לזיקתם לתורה ומצוות, היא אחת מאבני היסוד של הציונות הדתית.

בניגוד לטענות החרדים, ראינו במדורים הקודמים שחז"ל קבעו שהקורא בתורה הוא המלך ולא המנהיג הרוחני של האומה. ולאורך השנים, היו לצערנו לא מעט מלכים ש"עשו הרע בעיני ה'", ובכל זאת ציווי התורה במקומו עומד, שגם הם צריכים לעמוד בראש המעמד ולקרוא בתורה. ואכן זהו אחד מהמסרים העמוקים של מעמד הקהל. הקריאה בתורה על ידי המלך לנוכח כל העם, מבטאת את הקשר המהותי בין מלכות לתורה, בין דת ומדינה. הנוכחות של כולם, למגדול ועד קטן, מראשי ישיבות ועד אחרוני העבריינים, משקפת את העובדה שכל חלקי האומה, גם הרחוקים ביותר, כולם קשורים בקשר עצמותי לתורה ולקב"ה!

1. מערך בסיסי

שלב א' - פתיחה

לפתוח באמירה "היום נדבר על מצווה חשובה", ואתם תצטרכו לגלות במה מדובר...

אפשרות 2: חידות

להכין מראש כרטיסיות גדולות ובהן ציורים של הדברים הבאים (אפשר גם לצייר ישירות על הלוח): מלך, המספר 7, סוכות, בית המקדש, ספר תורה, חצוצרות, כל העם (גברים נשים וטף).

בכל פעם מציגים כרטיסיה אחת, והכיתה צריכה לנחש אחרי הצגת כמה שפחות כרטיסיות, על איזו מצווה מדובר.

את הכרטיסיות כדאי להדביק על הלוח, הן יכולות לשמש לעזר בהסברה להמשך (אפשר להצביע על כרטיסיה, כאשר מסבירים עליה בהמשך).

אפשרות 1: הצגת פתיחה

לקחת שלושה ילדים החוצה, ולתת להם את ההוראות הבאות להצגה:

שני תוקעים בחצוצרות (אפשר להביא שופרות) - נכנסים ראשונים לכיתה ותוקעים, ומבקשים מכולם לעמוד ולהתכונן ל...

מלך (כדאי להביא מראש תלבושת מתאימה) - נכנס כאשר מחזיק בידיו ספר תורה (אפשר תנ"ך), עומד על בימה (יכולה להיות גם כיסא) וקורא מספר דברים.

בסוף ההצגה, שואלים את התלמידים באיזה אירוע מדובר.

שלב ב' - היכרות בסיסית עם מרכיבי המעמד

כעת הכיתה יודעת מה הנושא, ואף יודעת מעט במה מדובר (לאור ההצגה/הכרטיסיות). כעת יש לתת תמונה כללית על המתרחש במעמד הקהל (מקום - היכן התרחש; זמן - מתי התרחש; המתרחש - תקיעה בחצוצרות, קריאה בתורה ע"י המלך; המשתתפים - כל עם ישראל).

אפשרות 1

(מתאימה יותר לגדולים [כיתה ז' ומעלה])

עיון בפסוקים - לימוד הפסוקים (דברים ל"א, י-יג) ביחד עם התלמידים. הנחיה ללימוד (יכול להיות גם בחברותות) - לבקש מכל אחד לצבוע את המרכיבים הבאים בפסוקים - זמן, מקום, המשתתפים במעמד, ההתרחשות במעמד, מטרת המעמד (לגדולים יותר - לבקש לרשום כותרת מעל המילים הרלוונטיות, במקום הצביעה).

אפשרות 2

(מתאימה יותר לקטנים [עד כיתה ו'])

המורה יספר את הסיפור של הקהל דרך הכרטיסיות (משלב א') או דרך חזרה על ההצגה אלא שהפעם ההצגה תהיה בהנחייתו של המורה ובתוספת דברי הסבר.

שלב ג' - העמקה במטרת המעמד

שאלת פתיחה - כל תלמיד יחשוב על אירוע גדול והמוני בו השתתף בעבר (הפגנה, ריקודגלים, לוויה של אדם חשוב, תפילה בכותל, חופה עם הרבה אנשים).

במליאה נשמע - אלו תחושות המעמד הזה העלה בו? מה זכור לו מאירוע זה?

המסקנה - אירוע המוני משאיר חותם ורושם על אנשים לאורך זמן.

מטרת מעמד הקהל אינה שמיעה ולימוד התורה, אלא המטרה ליצור רושם רוחני אדיר שישפיע למשך שנים, וזה חלק מרכזי מהסיבה להתקהלות ההמונית (מפורש במלבי"ם במדור תנ"ך).

כשמבינים מטרה זו, אפשר בנקל להבין כיצד כל פרטי המצווה באים לשרת מטרה זו, כגון:

א. הקריאה נעשית דווקא ע"י המלך, אחת ל-7 שנים, מיד לאחר סוכות, בבית המקדש - עיין במלבי"ם (מדור תנ"ך).

ב. נוכחות ילדים קטנים במעמד (על אף שהם אינם מבינים) - ראה בדברי הרב שלמה אבינר (מדור מחשבת ישראל).

ג. גם אלו שסביר שלא ישמעו את הקריאה בתורה חייבים להשתתף, חובת הנוכחות חלה גם על אלו שאינם דוברי עברית (עיין הרב זולדן, מדור תורה שבעל פה).

לגדולים - אפשר להביא את שלושת המקורות הנ"ל (מלבי"ם, הרב אבינר, הרב זולדן).

שלב ד' - שחזור מעמד הר סיני

1. הדמיון

המרכיבים בשני המעמדות חופפים לגמרי (עיין במדור תנ"ך).

לקטנים להחליף את הכרטיס על "בית המקדש" ב"הר סיני", ולהסביר שאותם מרכיבים הנמצאים על הלוח (בדמות הכרטיסיות/הציורים) היו גם במעמד הר סיני.

לגדולים ניתן להביא את הפסוקים (דברים ד', ט-יג) ולבקש מהתלמידים:

א. לזהות באיזה אירוע מדובר. ב. לסמן נקודות חופפות או דומות מאד למעמד הקהל.

2. מטרת השחזור

לגדולים - להביא את דברי הרמב"ם ואת דברי הרב גרוזמן (מדור תנ"ך).

לקטנים - להסביר בע"פ (על פי הקטעים הללו).

שלב ה' - זכר להקהל'

על אף שכיום מצווה זו אינה נוהגת מהתורה (כיוון שאין מקדש ומלך), בכל זאת מקיימים מעמד 'זכר להקהל' בכותל, בחול המועד סוכות (לאחר שנת השמיטה). מומלץ לעודד את התלמידים להגיע, זו חוויה מיוחדת. [הרחבה במדור היסטוריה]

2. נושאים להרחבה:

א. המעמד כחוויה רוחנית - הרחבה והעמקה

• נסו "להיזכר" בדוגמאות נוספות לאירועים, ביהדות ובכלל שחלק מהותי מהם הוא ניסיון שחזור.

יהדות: שבת - זכר למעשה בראשית (שוכתים כשם שה' שבת), חגים (בדגש על פסח - "צריך לראות עצמו כאילו יצא מצרים).

העולם: חתונת כסף/זהב - בדרך כלל מנסים לשחזר כמה שיותר מהחתונה המקורית (עיצוב ההזמנה, שמלת כלה, מוזמנים וכו').

מתודות אפשריות -

א. לרשום על הלוח חלק מהדוגמאות הללו, ולשאול מה המשותף ביניהן.

ב. לתת משימה של כמה דקות לתלמידים להפיק אירוע זהב עבור סבא וסבתא שלהם, ולבסוף להראות שבנקודות רבות ניסו לשחזר את החתונה.

מתי ומדוע יש ניסיון לשחזר אירועים אלו? [תשובה - אירועים משמעותיים שרוצים לשמר ככל הניתן]

• חיזוק רוחני בחיים שלנו

חיזוק רוחני בחיים הפרטיים

נקודות שונות לדיון:

1. כמה הקב"ה נוכח בחיים שלנו?

2. מה ניתן לעשות בכדי להגביר את הנוכחות והקשר לה'?

[אפשר לדבר על תפילה וברכות כ"נקודות שיא", תחנות באמצע החיים שבהן אמורים להיזכר בה']

3. חווית שיא רוחנית: חשוב על שני אירועים רוחניים שנחקקו בזיכרונוך. כיצד/לכמה זמן זה השפיע עליך?
4. חווית שיא מול שגרה: עד כמה לדעתך צריך למצוא חוויות רוחניות של שיא בכדי להתקרב לה? האם לדעתך יש עניין גם בעבודה סיוזיפית וקבועה על מנת לחוש קירבת שיא לה?

חיזוק רוחני בחיים הציבוריים

תרגיל לתלמידים - בטקס של 'זכר להקהל' השנה נבחרתם לשאת דברים לפני הקריאה בתורה. מטרת השיחה לעורר את כלל הציבור ולסייעו להתחזק מבחינה ערכית ורוחנית. על מה תדברו? [זה פתח לדבר על המצב הרוחני בחברה הישראלית]

ב. הקשר לשנת שמיטה (לגדולים)

לפתוח בשאלה - מדוע לדעתכם מגיע מעמד הקהל דווקא אחרי שנת השמיטה?
להביא שני מקורות עם גישות הפוכות - מאור ושמש, משך חכמה או רד"צ הופמן (שלושתם מובאים במדור מחשבת ישראל). לבקש מהתלמידים לכתוב/להסביר את הגישות השונות.
ניתן להוסיף - שתי הגישות יכולות להשתלב, מצד אחד מעמד הקהל הוא שיא שמגיעים אליו רק בזכות התפתחות רוחנית שקרתה בשנת השמיטה, ומאידך הוא אמור לתת כוחות רוחניים לשש השנים הבאות (שבת היא דוגמא נוספת ליום שיא שניתן להסתכל עליו כסיכום השבוע ופיסגתו, ומצד שני כיום שנותן כוח לשבוע הבא).
מתודה - כל תלמיד יכתוב לעצמו אלו מידות/מעשים שחונכנו אליהם בשנת השמיטה, הוא ירצה לקחת לשש השנים הבאות.

ג. 'זכר להקהל' (מדור היסטוריה)

1. רקע - ללא מקדש ומלכות אין מצווה.
 2. תחיית מעמד 'זכר להקהל':
 - מצוות "זכר למקדש" - האם אתם מכירים מצוות כאלו? [נטילת לולב כל ז' ועוד]
 - תמונות/סרטונים של 'זכר להקהל' מהעבר, ניתן למצוא בקישורים הבאים:
<https://www.youtube.com/watch?v=kovPSoCyvjE&spfreload=10> (תשס"ד)
https://www.youtube.com/watch?v=Yrv_LdKrK3w&spfreload=10 (בלי קול) (1966)
 3. מעמד 'זכר להקהל' הראשון מיד אחרי השואה - רקע היסטורי, והסבר לתופעה [לגדולים - מומלץ להביא את הקטעים של הרב חרל"פ והרב צבי יהודה]
 4. פולמוס/סיבות להתנגדות [עיינו במדור הסטוריה]
- משחק עמדות - מכינים על כרטיסיות ציטוטים או הסברים של ראשי העדה החרדית שהתנגדו למעמד, וטיעונים/ציטוטים של אלו שתמכו בו. כל אחד מציג את עמדתו לפי הכרטיס וצריך לשכנע את הצד השני שהוא צודק. בסוף ניתן לבצע הצבעה כיתתית - האם השתכנעתם בצורך לקיים מעמד 'זכר להקהל' או באיסור לקיימו?
- משימה - ליצור כרזה/פרסומת/סרטון למעמד 'זכר להקהל'.